

Türk dilinin Harezm bölgesinde kök salmasını sağlamış bir velî kuldur.

Bakırganî hem İslâm dininin bir hadîmi, hem de çok geniş bir sahayı vatan coğrafyası yapan Türk milletinin ortak duygu ve ülküsünün kuvvetli bir bağı olmuştur.

Hz. İsmail kıssasında,

"Yarattı vahdet ve kesreti, yargılar onları o,

Mücerret idi özü, adı Sabit idi ya

Arkda su var idi, Sabit taharet aldı,

Su ile kızıl elma akıp gider idi ya"

mısralarıyla, *Alp-Erenlik* şahsiyetinde "*Kızıl Elma*"ya kavuşmada en güzel tecellisini bulan ebedî Türk fikir ve inanç manzûmesinin mukaddes özünü buluyoruz. Aynı "*Kızıl Elma*" inancı, XV. yüzyılda *Kaygusuz Abdal*, XX. Yüzyılda *Ziya Gökalp*'de de devam edebilmiştir. Demekki, Türk milletine, medeniyet üstüne medeniyet kurduran fikrî sentezlerin mevcut olduğu bu dinamiği başlangıçtan günümüze değin bütün Türk bilim ve fikir adamlarında olduğu gibi *Süleyman Bakırganî*'de de bulmamak mümkün olamazdı. İşte bu cümleden olarak bizler, onların o günkü fikirlerini, bugünle sentez yapabilirsek, yarına daha sağlam adımlarla yürüyebileceğimizi bilmemiz gerekir.

ANADOLU AĞIZLARINDA KULLANILAN BAZI ZARF-FİİL EKLERİ

Doç. Dr. Leylâ KARAHAHAN

Türkçedeki zarf-fiil ekleri hakkında Prof. Dr. Nuri Yüce'nin "Gerundien im Türkischen, Eine morphologische und syntaktische Untersuchung (Mainz, 1973)" adlı geniş bir çalışması bulunmaktadır. Yüce, bu çalışmada, Türkçede zarf-fiil yapmada kullanılan şekillerin yapı ve fonksiyonlarını, eski ve yeni yazı dillerinden ve Anadolu ağızlarından tesbit ettiği örneklerle işlemiştir.

Biz bu yazıda, Anadolu ağızlarında kullanılan ve yazı diline göre yapı ve fonksiyon bakımından değişiklik gösteren bazı zarf-fiil ekleri üzerinde duracağız. Bunların bir kısmı Yüce'nin çalışmasında değerlendirilmiştir. Yazımızda, bir yandan Yüce tarafından incelenen şekilleri farklı yörelerden tesbit ettiğimiz örneklerle tekrarlar, diğer yandan da Yüce'nin eserinde zikredilmeyen başka şekillere temas edeceğiz. Şüphesiz Anadolu ağızlarında kullanılan zarf-fiil ekleri bunlardan ibaret değildir. Bugün bu konudaki mevcut malzeme, henüz Anadolu ağızlarının bütününü temsil edecek sayıya ulaşmamıştır.

Sıfat ve zarflar, cümlede vurguyu kendilerine çeken unsurlardır. Onların bu özelliği zaman zaman yapılarını da etkilemekte ve pekiştirme, belirtme, küçültme anlamı veren ilâve hecelerle (kıpırmızı <kıp-kırmızı, büsbütün <büs-bütün); ek ve edatlarla (yavaşca-cık <yavaşca-cık, ancak<ança-ok vs.) yapıları genişletilmektedir. Ağızlarda böyle değişimler, yazı diline göre daha fazladır. Bu değişimin derecesini en iyi yansıtan ekler de zarf-fiil ekleridir.

Anadolu ağızlarında, "zaman, tarz, sebep, amaç, ilgi, şart vb." anlamlarda zarf-fiiller yapan ve yazı diline göre kısmen veya tamamen yapı değişikliği gösteren pek çok ek bulunmaktadır. Yazımızın konusu olan bu ekleri, yapılarına göre şu başlıklar altında sınıflandırarak inceledik:

I. Zarf-fiil eklerinden değişmiş veya genişlemiş ekler:

-arak/-erek: -alak/-elek, -arakda/-erekde, -arakdan/-erekden, -arakdana/-erekdene.

-ınca/-ince: -ıncaz/-incez (s), -ıncası/-incesi, -ıncasıl/-incesil, -ıncan /-incen, -ıncana / -incene, -ıncam /-incem, -ıncama/-inceme, -ıncak / -incek, -ıncakın / -incekin, -ıncakıl / -incekil, -ıncal /-incel, -ıncalık/-incelik, -ıncayadan/-inceyeden.

-ıp/-ip: -ıf/-if, -ıpsıra/-ipsire.

-ken: -ka / -ke, -kana / -kene, -kanı/-keni, -kenezleyin, -kenez, -kanak/-kenek, -kanam/-kenem, -kanan/-kenen, -kenelik, - keneli-cek, -kenlik, -kanları/-kenleri.

-madan/-meden: -madana/-medene.

II. Sıfat-fiil eklerinden genişlemiş ekler:

-acak/-ecek: -acağında/-eceğinde, -acāsıl/-ecēsil.

-an/-en: -ana / -ene, -anaca /-enece, -anacak/-enecek, -anadan/-eneden, -enetlek, -anca/-ence, -ancaz/-encez, -anda/-ende.

-ası/-esi: -asıya/-esiye, -asıcaya/-esiceye.

-dık/-dik: -dıkcaz/-dikcek, -dıkcan/-dikcen, -dıkcaz(s)/-dikcez (s), -dıkda / -dikde, -dıklayın / -dikleyin, -dığına / -diğine, -dıkşıra / -dıkşire.

-maz/-mez: -mazıya/-meziye, -mazdan/-mezden.

-mış/miş: -mamış/-memiş.

III. İsim-fiil eklerinden genişlemiş ekler:

-ış/-iş: -ışın / -işin, -ışgın / -ışgin, -ışkıma / -ışkime, -ışkana / -ışkene, -ışla / -işle, - ıslak/-ışlek, -ışlaz/-ışlez, -ışlı/-ışli, ışlık/-ışlik, -ışdağ/-ışdeğ, -ışdağan/-ışdeğen, -ışdāni/-ışdāni.

-ma/-me: -maca/-mece, -mada/-mede, -maylan/-meylen.

-mak/-mek: -makda/-mekde, -makdaysa/-mekdeyse.

IV. Arkaik yapı veya anlam özelliği taşıyan ekler:

-a/-e, -ı/-i, -ıcak/-icek, -dı/-di, -sa/-se.

V. Diğer zarf-fiil ekleri:

-ık/-ik, -ısrak/-isirek, -ınsır/-insir, -ınşı/-inşi.

Her zarf-fiil eki, kullanım alanı ve kullanım sıklığı bakımından farklı bir coğrafi dağılım gösterir. Meselâ "-dı/-di" eki sadece Doğu Karadeniz ve kısmen de Doğu Anadolu ağızlarında yaşamaktadır. "-ken" ekinden genişlemiş şekiller daha çok Ordu, Giresun ve Güney Anadolu ağızlarında görülür. "-ınca/-ince" ekinden genişlemiş şekiller ise Güney ve Batı Anadolu ağızlarında kullanılır. Bu tercihlerin ortaya koyduğu coğrafi dağılım, Anadolu'nun başta Oğuzlar olmak üzere diğer Türk boylarından teşekkül eden etnik yapısı ile yakından ilgilidir.

Anadolu ağızları, zarf-fiil ekleri türetmede dilimizin imkânlarını çok iyi değerlendirerek, sıfat-fiil, zarf-fiil ve isim-fiillerden çeşitli ekler ve edatlar yardımıyla yeni şekiller yapmıştır. Fonksiyon zayıflaması ve vurgudan kaynaklanan "pekiştirme, belirtme, küçültme" ihtiyacı, zaman içinde kademeli olarak bu şekillere yeni unsurlar eklemiş, böylece "ek yığılması" (pleonasmus) olayının çeşitli boyutlarını sergileyen örnekler ortaya çıkmıştır.

Bu zarf-fiil eklerinin yapısında bulunan şu ek ve kelimeler, menşeleri ne olursa olsun -hâl eki, küçültme eki, zarf eki, kuvvetlendirme edatı vs.- birer pekiştirici unsur durumundadır:

1. -a/-e

-kene<-ken-e, incene<-ince-n-e vs.

2. -ı/-i

-keni<-ken-i, -ışdāni<-ış-değ-i vs.

3. -m

-incem<-ince-m, -kenem<-ken-e-m vs.

4. -n

-ışın<-ış-i-n, -incen<-ince-n vs.

5. -k

-enecek<-en-e-ce-k, -işlik<-iş-li-k vs.

6. -l

-incesil<-ince-s-i-l, -incekil<-ince-k-i-l vs.

7. -z

-incez<-ince-z, -işlez<-iş-le-z vs.

8. -t

-enetlek<-en-e-t-le-k vs.

9. -ca/-ce

-enece<-en-e-ce, -incez<-in-ce-z vs.

10. -dan/-den (<değin)

-inceyeden<-ince-y-e-den, -eneden<-en-e-den vs.

11. "sıra, ile, gibi, değin" gibi çekim edatları.

-ıpsıra<-ıp sıra, -dıği ile vs.

Bu pekiştirici unsurları sadece zarf-fiil eklerinin yapısında değil sıfat ve zarf olarak kullanılan isimlerle edatların yapısında da görebiliyoruz. (*usulcana*: Ankara, *artıkı*: Bolu, *gibim*: Samsun, *iyi-cemen*: Kırşehir, *şindik*: İzmit, *öylesil*: Gaziantep, *kerez*: Amasya, *sankit*: Ordu)

Şimdi yukarıda yapılarına göre sınıflandırdığımız zarf-fiil eklerini örnekleriyle inceleyelim:

I. Zarf-fiil eklerinden değişmiş veya genişlemiş ekler:

1. -arak/-erek:

Bu zarf-fiil eki, asıl fiille aynı zamanda veya daha önce ortaya çıkan bir hareketin tarzını anlatır. Oğuz grubu lehçelerinde kullanılan mürekkep bir ektir (Ekin yapısı hakkındaki çeşitli görüşler için bkz. Korkmaz, 1966: s.333 ve Yüce, 1973: s.15-17).

"-arak/-erek" zarf-fiil eki, Anadolu ağızlarında şu yapılarda kullanılır:

a) -alak/-elek

Ekin bu şekli, Giresun'dan batıya doğru uzanan kıyı şeridi ağızları ile Çankırı ve kısmen Güneybatı Anadolu ağızlarında kullanılır. Daha çok kelime tabanlarında görülen r>l değişmesi, burada bir zarf-fiil ekinin yapısını değiştirmiştir.

Tiren geçer ötelek (KDİAT/AC, 44).

Eliñi bəri vè dèyelek atlamış (AAT/AC, 4).

Şu gülü gok dēlēk bi gül veryo (Bil/TÜ, 16).

b) -arakda/-erekde (<-arak-da)

Zarf-fiil eki, "-da/-de" bulunma hâli eki ile genişlemiştir. "-da/-de" ekinin Oğuz grubu lehçelerinde "gicede (geceleyin)", "günde" (her gün) örneklerinde olduğu gibi zaman isimlerinden zarf yapma özelliği vardır (Korkmaz, 1969: s.13). Ancak -arakda/-erekde eki zaman değil tarz bildirmektedir. Aslında bu zarf-fiil ekinin "-dan/-den"li şekilleri ağızlarda daha yaygındır. Aşağıdaki örnek, bulunma hâli ekinin zaman zaman uzaklaşma hâli yerine kullanıldığı Rize ağızında tesbit edilmiştir:

Kuşlar bağladi altina ustina et kodi falan diyerekte... (Rz/TG, 267).

c) -arakdan/-erekden (<-arak-dan)

Son zamanlarda yazı dilinde de görülen bu şekil, ağızlarda son derece yaygındır. Yapısındaki "-dan/-den" eki, isimlerden zarf da yapan uzaklaşma hâli ekidir (yeniden, baştan, çoktan vs., Korkmaz, 1969: s. 14, 15, 16, 17). Ekin, -alakdan/-elekden şekilleri de kullanılmaktadır.

Oni alarahdan dişari çıhdi (Erzr/EG, 3427).

Elmalarumuzu sirke olsun diyelekten döverük (Sm/EB, 20).

ç) -arakdana/-erekdene (<-arak-dan-a)

Bu şekilde -arak/-erek eki, iki ekle genişlemiştir. "-dan/-den" eki uzaklaşma hâli ekidir. "-a/-e"nin yaklaşma hâli eki olduğunu söylemek Türkçedeki ek sıralanışına aykırı olur. Gerçi yaklaşma

hâli ekinin zarf yapma fonksiyonu olduğu biliniyor. (kışına "kışın", tüne "dün" sabaha "sabahleyin" Korkmaz, 1969: s. 10, 11, 12). Bu şekildeki "-a/-e" eki, herhalde yaklaşıma hâli ekine analoji ile ortaya çıkmış bir pekiştirme ekidir. (Krş.: *sabahdana*: Tunceli, *enere*: Konya, *bilene*: Kayseri, *eyicene*: Elazığ, *diyekine*: Samsun, bir *yan-dana*: Kütahya)

2. -inca/-ince:

Zaman bildiren zarf-fiiller yapan bu ek, bazı ağızlarda eski "-a/-e kadar" fonksiyonunu devam ettirir.

İkisi de tası önlerine alup doyunca yemek yerler (Tn/OA, 25).

Ekin, Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgesi dışındaki ağızlarda son ünlüsü daralmış "-ıncı/-inci" şekli daha yaygındır. Benzeşme ile ortaya çıkan bu daralmada, son hecenin vurgusuz oluşu da etkili olmuştur.

Yatıp olan uyuyuncu hançeri belinden çekinci suyun için atıyor (Kh/AA, 92).

Bazı ağızlardaki "-yınca / - yince" şekli de ekin eski şekli "-gınca/-ginçe" ile bugünkü şekli arasında bir ara değişme basamağını yansıtır olmalıdır (Ekin yapısı ile ilgili çeşitli görüşler için bkz. Yüce 1973: s.29-31).

Görüyünce bayılı galmışım (KDİAT/AC, 43).

Bu ekin, Anadolu ağızlarında çeşitli eklerle genişlemiş şu şekilleri kullanılmaktadır:

a) -incaz (s)/-incez (s) (<-inca-z)

Ek, "-inca/-ince" ekinin -z (<-az/-ez?) pekiştirme eki ile genişlemiş şeklidir. "-z" eki ile genişlemiş şekillere Türkçenin çeşitli dönemlerinde ve bugün Anadolu ağızlarında rastlıyoruz. Ettuhfet-üz-Zekiy'e'de "-cuk/-cük" küçültme ekinin "z" ile pekiştirildiği kaydedilerek "atçukaz, kulcukaz" örnekleri verilir (Atalay, 1945: s. 81). Eski Anadolu Türkçesinde *ycügez*, *itcük*, Türkiye Türkçesinde -cağız/-ceğiz ekinin yapısında da bu ek vardır (Korkmaz, 1960, TDAY: s. 174-175). Anadolu ağızlarında da bazı zarf ve edatlarda bu ek kullanılmıştır (*kerez*: Amasya, *ağırıncaz*: Erzurum).

Ekin yapısındaki z>s değişmesi ise belirli bir bölgeye has bir değişme olmayıp, genel bir eğilimi göstermektedir.

Güneybatı Anadolu'dan Erzurum ve Artvin'e kadar uzanan geniş bir alanda bu şeklin-azalarak- kullanıldığını görüyoruz. Erzurum'un güneyindeki bölgelerde ise bu ek hemen hemen kullanılmıyor diyebiliriz.

Ora varıncaz ipi çözüp çalıya bağlıyo (Adn/AA, 28).

Bahar gelinciz yayan yalbırdah un uğudür (Nv/ZK, 146).

Zamânı gelmeyinces açamiyacam (Rz/TG, 257).

b)-incası/-incesi (<-inca-z-ı)

"-inca-s/-ince-s" şekli, "-ı/-i eki alarak genişlemiştir. Burada -ı/-i eki, bir pekiştirme görevi yapmaktadır. Az kullanılan bu ek, teklik 3. şahıs iyelik ekinin zaman zarfı yapma ve belirtme özelliklerine (Krş. her küni "hergün", ertesi, devresi: Korkmaz, 1969: s.35-39) analoji ile ortaya çıkmış olabilir. Eski Anadolu Türkçesi zarf-fiil eklerinden -ubanı/-übeni ekinde de aynı ünlü vardır.

Bu ek, ağızlarda "-ıncaz/-incez" eki gibi yaygındır.

Ayı o sesi duyuncası gorkmuş (Bo/SG, 22).

Evde zabâla kalkıncası bi namaz gıların (Ank/HK, 14).

c) -incası/-incesil (<-inca-z-ı-l)

"-incası/-incesi" eki, "l" eki ile yapısını biraz daha genişletmiştir. "-l" eki burada pekiştirme görevi yapıyor. Türkçede, "l" ünsüzü ile genişlemiş çeşitli kelimeler var. "Banguoğlu, 1957, TDAY-s.13-27'de verilen "köktül, aktul, sarımtul, aksıl" kelimeleri ile bugün Anadolu'da kullanılan "ortancıl" (Ankara), "öylesil, böylesil" (Gaziantep) kelimelerindeki "l" ünsüzünde de aynı pekiştirme fonksiyonu seziliyor. Bu ekin Eski Türkçeden beri örneklerini gördüğümüz -la/-le ve -lı/-li zarf ekleri ile de ilgisi olabilir (ET. kalıtı<kalıtı, nelük<ne-li ök, kala<ka-la. Barutçu, 1992: s. 71-76, EAT. sabah-la <sabah-la, tañla<tañ-la: Müyessiret-ül-ulûm: s. 91).

"-incası/-incesil" şeklinin fazla örneği yoktur.

Dussuz sudan guruyuncasıl sürterle (Çnkr/IY, 125).

ç) -incan/-incen (<-inca-n)

Bu ek, "-inca/-ince" ekinin "-n" pekiştirme eki ile genişlemiş şeklidir. Türkçede, birçok kelimenin yapısında, kendisinden önceki ek veya kelimeyi pekiştiren bir "-n" ünsüzü bulunmaktadır. EAT'de "-banın/-benin <-ban-ı-n, değin<değ-i-n, diyin<di-y-i-n "şekillerindeki "-n" ekinin görevi -eklerin isimleri ne olursa olsun- aynıdır. (Korkmaz, 1984-TDAY: s. 157'de "değın, diyin" kelimelerindeki -n ünsüzünü, zarf-fiil eki kabul ediyor.) Anadolu ağızlarında -n ile genişlemiş pek çok örnek bulmak mümkündür. (*gibin*: Samsun, *keren*: Gümüşhane, *gayrın*: Nevşehir, *artıkın*: Bursa, *yokdun*: Bartın, *halbukın*: Muş, *güzalcemen*: Erzurum, *derkin*: Eskişehir). Gemalmaz (1978:s.204), bu ünsüzün teklik ikinci şahıs iyelik eki "-n" ile ilgisi olabileceği görüşündedir.

Türkçede belirtme ve pekiştirme görevi yapan bir -n ekinin varlığı açıktır. Bu konuda henüz bir araştırma yapılmamıştır. "- incan/-incen" eki, az kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

Tepside filcananı çizili galdı

Art devesi ardalasını vuruncan (ADÜM/AC, 56).

d) -incana/-incene (<-inca-n-a)

"-inca/-ince" ekinin -n ve -a pekiştirme ekleri ile genişlemiş şeklidir. (Bkz. -incan/-incen ve -arakdana/-erekdene). "-incan" ve "-incana" gibi iki şeklin bulunması, ekin yapısındaki -n ve -a eklerinin, ayrı unsurlar olduğunu gösteriyor. (Korkmaz: 1960-TDAY, s.174'te "eyicene" kelimesi "eyi-ce-gine" şeklinde ayrılmış, "-ne" eki küçültme eki -gına/-gine'den getirilmiştir.)

Bu şekil de az kullanılır.

Sen ora nasıl çıktın be mıdih deyincene mıdih bi dermen taşı aldım deyoru (Isp/SO, 17).

e) -incam/-incem (<-inca-m)

Bu şekilde "-inca/-ince" eki, -m pekiştirme eki ile genişlemiştir. -m eki, Eski Türkçedeki kuvvetlendirme edatlarından ma/me'nin bir kalıntısı olabilir. Anadolu ağızlarında örnekleri hayli fazladır (*yohşam*: Elazığ, *gibim*: Samsun, *güzalcemen*: Erzurum, *eğ-*

rim: Bilecik, *barime*: Tokat, *iyicemen*: Kırşehir). Gemalmaz (1978: s. 204) bu türemenin, teklik 1. şahıs iyelik eki ile ilgisi olabileceği görüşündedir. Ercilasun (1983: s.140) ise bu ünsüzün varlığını analogik bir tesire bağlar.

-incam/-incem eki, az kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

Camı da aşdım evi süpürüncem (Kı/TG, 230).

f) -incama/-inceme (<-inca-m-a)

"m" ve "-a" pekiştirme ekleri ile genişlemiş bir şekildir. (Bkz. -incam/-incem, -arakdana/-erekdene). Az kullanılır.

Virek de buñlā başka işimizi görelık deyinceme pek deyip olanı bezirgāna verirler. (Isp/SO,9)

g) -incak/-incek (<-inca-k)

Anadolu'nun birçok yöresinde kullanılan bu şekil, özellikle Orta Anadolu'da yaygındır.

Ekin yapısındaki -k eki, kuvvetlendirme edatı ok/ök'ün kalıntısı olmalıdır. (Korkmaz, 1962: s. 13-29). Bu edat Anadolu ağızlarında başka kelimelerde de yaşamaktadır. (*şindik*: İzmit, *güzelvesinek*: Trabzon, *sıkıcanak*: Antalya)

O zamana kadar hemen gız ekmek almaya gidincek o meftā uyanıyor (Ank/MD, 11).

Padişahuñ yanına girüncüh sırtındaki azuu yere dökmüş (Sm/GK, 93).

Bazı yörelerde tesbit ettiğimiz -incağız/-inceğiz şeklinin <-inca-k-az'dan, -incām/-incēm ve -incān/-incēn şekillerinin de <-inca-k-ı-m ve <-inca-k-ı-n'dan geldiği anlaşılıyor. Son şekiller, yapılarındaki "k" ünsüzünden dolayı kalınlıklarını ince ünlülü kelime tabanlarından sonra da koruyorlar.

doğuncağız (Nğ/ŞA, 13), görüncām (Adn/ŞD), ölüncān (Krş/MA, 24).

ğ) -incakın/-incekin (<-inca-k-ı-n)

Ek yığılmasının fazla olduğu bir şekildir. -inca/-ince eki, -k, -ı ve -n (Bkz. -incan/-incen) sesleri ile genişlemiştir.

Az kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

Pek keñere dikincekin kim canından gaparsa hep on bi lire atı-veriler ona (Çnkr/MS, 18).

h)-incakıl/-incekil (<-inca-k-ı-l)

-k ve -l (bkz. -incasil/-incesil) ekleriyle genişlemiş bir şekildir. Bu ekteki "-ı" da yardımcı ünlüye benzemektedir.

Daha çok Güney, Batı ve Orta Anadolu'da kullanılır.

O düşüncekil bu geçmiş. Bu geçincakıl öteki arkasından ateş etmiş (Adn/AY, 8).

Gelin gelincekil yıhıyoz (Çnkr/MS, 188).

Tek örneği bulunan "-ilcegil" ekinin de yapı bakımından bu eklerle ilgisi olmalıdır.

Top başına gönderilcegil topa şiy yapduh (Çnkr/MS, 189).

1) -incal/-incel (<-inca-l)

"-l" pekiştirme eki ile genişlemiş bir şekildir (Bkz. -incasil/-incesil). Az kullanılan bir ektir.

Ben varıncal duzu mu isdeycēn büberi mi isdeycēn elden (İç/HTA).

i) -incalık/-incelik (<-inca-l-ı-k)

Denizli ve yöresinde soruşturma sırasında tesbit ettiğimiz bu şekil yaygın değildir. Yapısındaki -l ve -k (<ok/ök?) pekiştirme eki, "-lık/-lik" şeklinde Eski Türkçedeki "negülük, nelük" (nasıl, niçin) kelimelerinde vardır. Türkiye Türkçesindeki "üstelik" kelimesinde bulunan ek de herhalde aynı ektir.

gelincelik, gidincelik (Denizli)

j)-incayadan/-inceyeden (<-inca-y-a-değın)

Bu şekil, "-inceye/-incaya kadar" anlamlı, zaman bildiren zarf-fiiller yapar. Ekin yapısındaki "-den", "değın" edatıdır. Kelime "değın> dein> dēn> den>" şeklinde büzülerek ekleşmiştir. Deny, bu ekin uzaklaşma hâli eki ile karıştırıldığını ve hâlâ Selanik'te kulla-

nıldığını belirterek "saat onadan, şimdiden" örneklerini verir (Deny, 1953: s.589). "-inca/-ince" ekinin "-a/-e kadar" anlamı kaybolunca, bu anlam "-incaya/-inceye kadar" ve "-incaya/-inceye değın" gibi şekillerle karşılanmaya çalışılmıştır.

"-incayadan/-inceyeden" şekli de pek fazla kullanılmaz.

Gış ayı vağıt geçürüyo yatıncıyadan (Çnkr/MK, 115).

"-inca/-ince" eki ile yapılmış bu zarf-fiil şekillerine Yüce'nin eserinde zikredilen "-rak/-rek" karşılaştırma eki ile genişlemiş "-incarak/-incerek" şekillerini ekleyebiliriz (Yüce, 1973: s. 34).

3. -ıp/-ip

Bu ekle yapılmış zarf-fiiller, asıl fiille aynı zamanda veya daha önce gerçekleşen bir hareketi anlatırlar. Anadolu ağızlarının bir kısmında, bölgelerin fonetik eğilimleri doğrultusunda zaman zaman dudak benzeşmesine aykırı durumlar ortaya çıkar (görip, gelüp vs.).

-ıp/-ip eki, ağızlarda şu yapı değişiklikleri göstermektedir:

a) -ıf/-if

-ıp/-ip zarf-fiil eki, Kars ve Muş'ta yoğun olarak yaşayan Terekeme ve kısmen Âzeri ağzında -ıf/-if şeklindedir. p>f değişmesi, özellikle Terekeme ağzına has bir sızıcılışma olayıdır.

Oğul, Allah sabır versin, Allah heyre çevürsün senin hâlini diif çekif gidir (Krs/ABE, 353).

-ıf/-if (ve -ıp/-ip) eki, öğrenilen geçmiş zaman eki olarak da kullanılır (Ekin bu fonksiyonu ve kullanıldığı alanlar için bkz. Zül-fikar, 1992: s.13-20).

b)-ıpsıra/-ipsire (<-ıp sıra)

-ıp/-ip ekinin ağızlarda aldığı bir başka şekil de, "zaman" anlamındaki "sıra" kelimesiyle genişlemiş "-ıpsıra/-ipsire" şeklindedir. "Sıra" kelimesi, yazı dilimizde "-dık/-dik" ekli sıfat-fiillerle birleşerek "-dığında/-diğinde" ve "-ken" zarf-fiil eklerinin fonksiyonlarına denk zarf-fiiller yapar. Böyle şekillerde "sıra" kelimesi bir çekim edatı görevi yapmaktadır. "sıra" kelimesinin "-ıpsıra/-ipsire" ekinde

olduğu gibi bir zarf-fiille birleşmesi normal değildir. -ıpsıra/-ipsire eki, yapısındaki "sıra" dan dolayı, "-ıp/-ip" gibi tarz ve bağlama değil, zaman bildirmektedir. (-ıp/-ip ekinin Anadolu ağızlarında görülmeyen "-ok, -suv, -rak, -gına, -lın" morfemleri ile pekiştirilmiş şekilleri için bkz. Yüce, 1973: s.26 ve ekin "dur-" yardımcı fiili ile ağızlardaki kullanılışı için bkz. Demir, 1990: PİAC 33 rd meeting)

Bi tā açılıpsıra darp gediyo içeri (Brd/MÖ, 12).

4. -ken

Bu ek, zaman bildiren zarf-fiiller yapar. Yazı dilindeki tek şekline karşılık, bazı ağızlarda ince ve kalın ünlülü şekilleri ile ünlü uyumuna tâbi olmuştur. İlerleyici benzeşmenin baskın olduğu Güney, Batı, Orta Anadolu ile Batı Karadeniz bölgesi ağızlarında kelime tabanlarındaki kalın ünlü, ek ünlüsünü de kalınlaştırmıştır (koşarkan, oynarkan vs.).

"-ken" eki, Anadolu ağızlarında şu farklı yapılarda kullanılmaktadır:

a) -ka/-ke

Ek, "-ken" ekinden bir "n" düşmesi ile ortaya çıkmış gibi görünmekte ise de, eklerindeki genişleme eğilimi böyle bir ihtimali zayıflatmaktadır. Belki de bu şekil -n pekiştirme eki ile genişlemiş -ken ekinin çok eski bir şeklidir.

-ka/-ke eki, daha çok Güney ve Batı Anadolu ağızları ile Ordu ve Giresun yöresi ağızlarında yaygındır. Brendemoen, bu ekin Çepniler tarafından kullanıldığını belirtiyor (Brendemoen, 1989: s.13-22).

Gomşuda gız varıka kime boyun eymeli (KDİAT/AC, 108).

Bir hocanın birisi yolsura gelüke bir insan gafasına çatmış (KDİAT/AC, 23).

Yolda gederke susuramış (Ant/MB, 22).

b) -kana/-kene (<-kan-a)

Anadolu'da çok yaygın olarak kullanılan bir şekildir. Ekin yapısındaki -a/-e eki bir pekiştirme ekidir. (Bkz. -arakdana/

-erekdene, -ıncama/-inceme, -ıncana/-incene). "-keni, -kenez, -kenezleyin, -kenelik, -kenem, -kenen, -kenek" şekilleri, ekin genişlemeye elverişli bir ek olduğunu gösteriyor.

Gayanın dorugunnan bakarkana bi çadırdı yörüük gızı görüye (AİAT/AC).

Şimdi bu çobancāz o ānıñ malını güderkene gız abılası goyunu sārkanı tabı birbirine gönlü düşgünümüş (Adn/AY, 75).

c) -kanı/-keni (<-kan-ı)

Seyrek görülen bu şekil -ı/-i pekiştirme eki ile genişlemiştir. (Bkz. -ıncası/-ıncesi)

Yārabbī ben bunu gurtarūkani o beni dutā mı (Bo/TH, 26).

ç) -kenez (<-ken-e-z)

Az kullanılan bu şekilde, -e ve -z pekiştirme ekleri görülüyor. (Bkz. -arakdana/-erekdene ve -ıncas/-ıncas). "-e" eki, "-az/-ez" ekinin ünlüsü de olabilir. Fakat bu şekil, muhtemelen iki kademeli pekiştirme sonucu ortaya çıkmıştır.

Olā çihaddım yayarkenez... (Ky/FKC, 11)

d) -kenezleyin (<-ken-e-z-leyin)

Bu şekil de az kullanılır. "-e" ve "-z" eki ile genişlemiş olan ek, "-leyin" zarf eki ile yeniden pekiştirilmiştir. "-leyin" eki, Batı Türkçesinde tarz ve zaman zarfı yapan mürekkep bir ektir. "sulayın, sabahleyin" (Korkmaz, 1969: s.70-71).

yaparkenezleyin (Ky/AB, 67)

e) -kanak/-kenek (<-kan-a-k)

Burada "-a/-e" ve "-k ile genişlemiş bir zarf-fiil eki görüyoruz (Bkz. -ıncak/-incek, -arakdana/-erekdene).

Bu ek de az kullanılır.

Yol gıyısında biçerkenek bunları eligleme dutduruz (Çnkr/MS, 53).

f) -kanam/-kenem (<-kan-a-m)

Az kullanılan bir ektir, -a/-e ve -m eki ile genişlemiştir (Bkz. -arakdana/-erekdene ve -incam/-incem).

Yāhu adam beyne yaşākanam undan sonra bunda hepsi tām (Bo/TH, 40).

g) -kanan/-kenen (<-kan-a-n)

-a/-e ve -n eki ile genişlemiş bir şekildir (Bkz. -arakdana/-erekdene, -incan/-incen). Az kullanılır.

Şöyle bir köyden gelirkenen bize binek vermediler (Ams/YA, 214).

ğ) -kenelicek (-ken-e-li-ce-k)

Ek yığılmasının yoğun olduğu bir şekildir. Yapısında -ken zarf-fiil eki, -e pekiştirme eki, -li zarf eki, -ce eşitlik eki, -k pekiştirme eki bulunmaktadır (Bkz. -incasıl/-incesil). Az kullanılan bir ektir.

Buraya gelikenelicek bi garinen barabar geldük (Gr/AŞ).

h) -kenlik (<-ken-li-k)

-li (zarf eki) ve -k ekleri ile genişlemiş bir şekildir (Bkz. -incalık/-incelik). Az kullanılır.

Yola doğru giderkennik bi göle ırasgelmişler (Gr/FT 24).

Ben bu ekini orānan biçerkennik ekinin içinden bir davşan gaçdı (Adn/ŞD, 74).

ı) -kenelik (<-ken-e-l-i-k)

Önce "-e", sonra da "-l" (<-lı/-li veya -la/-le zarf eki) ve -k ile genişlemiş olan bu şekil de, seyrek görülen bir şekildir (Bkz.

-incalık/-incelik). -i ünlüsü, ya yardımcı ünlüdür, ya da -l ekine aittir. Bu ek de az kullanılır.

Ben urdan gaçarkenelik ayāma bişi dolandı (Tr/MZ, 67).

i) -kanları/-kenleri (<-kan-ları)

Ekin yapısında -ları/-leri, çokluk 3. şahıs iyelik ekidir. İyelik eki, zarf-fiil ekleriyle kullanılmadığı hâlde, herhalde "sabahları, akşamları" gibi bazı zaman zarflarının etkisi ile zarf-fiil ekinden sonra belirtme fonksiyonu ile kullanılmıştır. Bu ek, Azerbaycan'daki Kuba ağzında "-ban/-ben" ekini, "-bannarı/-benneri" şeklinde değiştirmiştir (Yüce, 1973: s.28). Az kullanılan bir ektir.

Biz ālaşukannarı anam çok gorkdu (Gr/AŞ, 19).

Bu zarf-fiil şekillerine Yüce'nin çalışmasında bahsettiği "-rek" eki ile genişlemiş "-kerek" ekini de ilave edebiliriz (yirkerek, Yüce, 1973: s.45).

5. -madan/-meden

Zaman ve tarz bildiren zarf-fiiller yapan bu ekin yapısı ile ilgili olarak çeşitli görüşler ileri sürülmüştür (Korkmaz, 1965: s.297, 307). Bize göre ekin eski şekli -madı/-medi, olumsuzluk eki ile eski bir zarf-fiil eki olan -dı/-di ekinden meydana gelmiştir (Bkz. -dı/-di). Ekin -n ile genişlemiş şekilleri de bulunmaktadır (Karahan, 1990: s.335-341).

Anadolu ağızlarında, bu ekin yazı dilinden farklı tek şekli kullanılır:

-madana/-medene

Daha önce gördüğümüz başka zarf-fiil ekleri gibi (Bkz. -arakdana/-erekdene, -incama/-inceme vs.) -a/-e eki ile genişlemiş bir zarf-fiil şeklidir. Az kullanılır.

Atatürk evelden çıgmadana Fransız, Yonan, Bulgar bizim balarımız duydumuzda... (Ky/KGÜ, 86)

II. Sıfat-fiil eklerinden genişlemiş şekiller:

1. -acak/-ecek

Bu sıfat-fiil eki, Anadolu ağızlarında çeşitli ek ve kelimelerle genişleyerek zaman bildiren şu zarf-fiil şekillerini yapar:

a) -acağında/-eceğinde (<-acak-ı-n-da)

Taşıdığı anlam bakımından "-ken" ve "-acağı/-eceği sırada" şekillerine denktir. Yapısında iyelik eki, zamir n'si, bulunma hâli eki vardır.

Doksan dokuz, yüz deyeceğinde simitci gevrek simit deyi bağır-muş (Kn/MY, 46).

Beyolu tam yecendē uyanıyō (Ant/AB, 13).

b) -acāsıl/-ecēsıl (<-acak-ı sıra?)

"-acağı/-eceği sırada" şekli gibi eş zamanlılık bildiren zarf-fiiller yapar. Yapısındaki "sıl" unsuru, "sıra" kelimesi ile ilgili görünüyor. Belki de ekin anlamı bizi böyle bir izaha zorluyor. Ekteki uzun a ünlüsü, bir iyelik ekinin varlığına işaret ediyor. "sıra" kelimesi ise ünlü düşmesi ve ağızlarda yaygın olan r>l değişmesi ile "sıl" şeklini almış olabilir. Az kullanılan bu şeklin elimizdeki tek örneği, kalın ünlülüdür.

Gendine bıçā sohacāsıl gız elinde bıçā almış (Nv/SD, 18).

Başka hiçbir kaynaktan rastlamadığımız şu zarf-fiil şeklini de, Yüce bize haber veriyor. -acak/-ecek sıfat-fiilinin "oltur-/otur- fiili ile birleşmesinden meydana gelen "-acōtu(ru)(-ecōtu(ru)-acōltu(ru)-ecōltu(ru) zarf-fiil şekli, Mersin'deki bazı yörük toplulukları tarafından kullanılmaktadır. Fonksiyon bakımından yazı dilindeki "-acağım zaman", "-acağımda", "-acakken", "-madan önce" şekillerine benzer (Yüce, 1972: s.197-198).

Köye gidecōturu eviñ kilidini unutma ha.

Satın alacōturu neden düşünmedin?

Ben tūfē yüzüme galdırdım. Sinayıp da atacoltu, am ordan "atma!" di bārdı.

2. -an/-en

Bu sıfat-fiil ekinden şu zarf-fiil ekleri yapılmıştır:

a) -ana/-ene (<-an-a)

Sıfat-fiil eki, "-a/-e" yaklaşma hâli eki ile genişlemiştir. Bu ekin Eski Türkçeden beri isimlerden zarf yapma görevi olduğunu biliyoruz. "-a/-e kadar" anlamlı zarf-fiiller yapan bu ek, az kullanılır.

Altun virene bubanı hapisten virseydi (Brs/SK, 65).

b) -anaca/-enece (<-an-a-ca)

Bu ek, "-a/-e kadar" anlamlı zarf-fiiller yapar.

Ek, Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz ağızlarında seyrek, diğer ağızlarda işlek olarak kullanılır.

Ek, "-an/-en" sıfat-fiil ekinin, -a/-e yaklaşma hâli eki ve eşitlik eki ile birleşmesinden meydana gelmiştir. Eke, "kadar" anlamı veren "-ca/-ce" ekidir (Ekin bu fonksiyonu için bkz. Korkmaz, 1960: s. 313).

Sen gelenece o gitti (Gz/ÖAA, 302).

Onlar gelenece güççük gelin gaynanayı ekmān içine goymuş (Krş/PK, 18).

c) -anacak/-enecek (<-an-a-ca-k)

Yukarıdaki ekin, -k eki ile genişlemiş şeklidir. Çok kullanılır.

Sen alanacañ hepisi biter (Erzr/EG, 342).

ç) -anadan/-eneden (<-an-a değin)

"-a/-e kadar" anlamlı zarf-fiiller yapar. Az kullanılan bu şekil, muhtemelen -an/-en sıfat-fiil eki ile -a/-e yaklaşma hâli ekinin "değin" edatı ile birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu şekle "kadar" anlamı veren de bu edattır. "değin kelimesinin "-dan/-den" şeklinde büzülmesi ise tabii bir değişmedir (Bkz. -ıncayadan/-inceyeden).

Seferde işiñ biteneden gavura hacı baba diyeceñ (Çnkr/MK, 127).

d) -anatlak/-enetlek (<-an-a-t-la-k)

"-a/-e kadar" anlamlı zarf-fiiller yapar. Ek yığılmasının fazla olduğu bir şekildir. Az kullanılır. Yapısındaki -a/-e yaklaşma hâli eki; -la/-le zarf eki, -k ise pekiştirme ekidir. -t eki hakkında bir hüküm vermek ise oldukça zor. Eğer bir edatın kalıntısı değil ise Anadolu ağızlarında rastladığımız "sankit, belkit" örneklerinde "-t" ile aynı görevi yapan bir pekiştirme eki olabilir. Eski Türkçede isimlerden zarf yapan -tı/-ti ekine de şekil ve fonksiyon bakımından benzemektedir (Tekin, 1968: s.157, Barutçu, 1992: s. 72-73).

Gidenetlek şorda kolgede otur (Nv/ZK, 194).

e) -anca/-ence (<-an-ca)

Fonksiyon bakımından "-inca/-ince", "-dıgı/-diği zaman" şekillerine benzer. Az kullanılır. Sıfat-fiil eki ile -ca/-ce ekinin birleşmesinden meydana gelen bu şeklin "-inca/-ince" ekinin değişmiş olabileceği de düşünülebilir. Ancak aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi "-inca/-ince" ekinin, önündeki "i, y" seslerine rağmen genişlemesi pek mümkün görünmemektedir.

Ömer ağa gelmiyence ne mal satılır, ne mala fiyat vurulur (Erzr/EG, 180).

f) -ancaz/-encez (<-an-ca-z)

Yukarıdaki yapının -z pekiştirme eki ile genişlemiş şeklidir (Bkz. -incas/-inces).

Tanımiyancaz vezir diyir ki... (Erzr/EG, 188)

g) -anda/-ende (<-an-da)

"-dıgı/-diği zaman" anlamlı zarf-fiiller yapan bu ek, sıfat-fiil eki ile bulunma hâli ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Doğru Anadolu ağızlarında, diğer ağızlara göre daha çok kullanılır (Kerkük Türkçesinde, ekin genişlemiş "gelende, ölendem" gibi şekilleri vardır. Buluç: 1966, s. 117).

Mal gelende getirürdi, koyardı (Bt/HZ, 306).

Alanda sene de verirem (Erzr/EG, 342).

3. -ası/-esi

Sıfat-fiil eki -ası/-esi, bazı ek ve kelimelerle genişleyerek, zarf-fiil şekilleri meydana getirir. "-ası/-esi" eki ile yapılmış zarf-fiil şekilleri daha çok Güney ve Batı Anadolu ile Batı Karadeniz ağızlarında kullanılır.

a) -asıya/-esiye (<-ası-y-a)

"-a/-e" yaklaşma hâli eki ile genişlemiş olan bu şekil, "-ana/-ene kadar" anlamlı zarf-fiiller yapar.

Ölesiye yüreyine derd olur (Af/AD, 53).

Ekinin sâbı ben varasa gök boayı dutmuş (Ant/MB, 32).

Bu ek, Ordu ağızında "-mak/-mek için" anlamında kullanılmaktadır.

Adamı vurasıya atmadım.

b) -asıcaya/-esiceye (<-ası-ca-y-a) "-ası / -esi" eki, önce "-ca/-ce" eşitlik eki, sonra da -a/-e yaklaşma hâli eki ile genişlemiştir. "-ana/-ene kadar" anlamlı zarf-fiiller yapar.

Gece oldukça beni uyudasıcaya durmuş yanımda (Es/AA, 2).

4. -dık/-dik

Bu ek, Türkçenin en işlek sıfat-fiil ekidir. Anadolu ağızlarında hâl ekleri, pekiştirme ekleri ve edatlarla birleşerek yazı dilinde kullanılmayan zarf-fiil şekilleri meydana getirmiştir.

a) -dıkca/-dikcek (<-dık-ca-k)

Zaman bildiren zarf-fiiller yapar. Görev bakımından "-inca/-ince" zarf-fiil ekine benzer. Ek, eşitlik eki "-ca/-ce" ve pekiştirme eki -k ile genişlemiştir. "-dıkça/-dikçe" şekli, yazı dilimizde de kullanılır.

Biraz yol getdikçek Letif şah eycene fenaleşdi (DİAT/AC, 30).

Ard arda gelen hecelerdeki "k" ünsüzü, ekin az kullanılmasının sebeplerinden olabilir.

b) -dikcan/-dikcen (<-dik-ca-n)

Ek, eşitlik eki -ca/ce ve pekiştirme eki -n ile genişlemiştir (Bkz. -incan/-incen). Tekerrür bildiren zarf-fiiller yapar. Az kullanılır.

İçinden çakı çıkmış, hemi de kestikcen üreyomuş (Bil/İÖ, 21).

c) -dikcaz/-dikcez (<-dik-ca-z)

Tekerrür bildiren zarf-fiiller yapar. "-dik/-dik" eki, eşitlik eki -ca/-ce ve pekiştirme eki -z ile genişlemiştir. Az kullanılır.

Gördühcez gapır (Erzr/EG, 340).

ç) -dikda/-dikde (<-dik-da)

Zaman bildiren zarf-fiiller yapar. Yapısında "-dik/-dik" sıfat-fiil eki ile "-da/-de" bulunma hâli eki vardır.

Parayı verdikde şehere getdi (GDIAT/AC).

d) -diklayın/-dikleyin (<-dik-layın)

"-r, -maz/-mez" kalıbı gibi zaman, çabukluk bildiren zarf-fiiller yapar. "-dik/-dik" sıfat-fiil eki ile "-layın/-leyin" zarf ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir (Bkz. -kenzleyin). Az kullanılır.

Müfreze dedikleyin sarildi boynuma (Gm/TA, 120).

Gördühleyin gapdi (Erzr/EG, 340).

Eckmann, bu zarf-fiil ekinin Karamanlıca metinlerde de kullanıldığını belirtmektedir (Eckman, 1958: s.77-83).

"-diklayın/-dikleyin" zarf-fiil ekinin büzülmesi ile ortaya çıkmış şu şekiller de Anadolu ağızlarında seyrek olarak kullanılır:

-deyin (<-dik-leyin)

Zaman bildiren zarf-fiiller yapar.

Hē şey bitdikten sōra āşam oldeyin dosdos ederik (İzmr/AÇ, 16).

-dēni/-dīni (<-dik-leyin-i)

"-dikleyin" ekinin -i pekiştirme eki (Bkz. -incası/-incesi) ile genişlemiş şeklidir. Zaman bildiren zarf-fiiller yapar.

mubārek kanalda çok derin geceleri de ıslandēni tabi ağırleşiyoy (İzmr/AÇ, 39).

Ayı gölde gördini...demiş (Gr/FT, 24)

e) -diğına/-diğine (<-dik-ı-n-a)

"-dik/-dik" sıfat-fiil ekinin "-ı/-i" iyelik eki ve "-a/-e" yaklaşma hâli eki ile genişlemiş şeklidir. İyelik ekleri şahıslara göre değişebilir.

Oğlan uykuya vardığına bu gızın galbine şeytan girdi (GDIAT/AC, 195).

Çoğ aldığuma birezini atdım (Erzr/EG, 340).

f) -dıkııra/-diksire (<-dik sıra)

"-dik/-dik" eki "sıra" kelimesi ile birleşerek zaman bildiren bir zarf-fiil eki meydana getirmiştir. Az kullanılan bir ektir.

İncileri sattıksıra kız çok eyi bakmış (ADÜM/AC, 18).

Çamur eridiksire süpürdük (Ant/İK, 4).

5. -maz/-mez

Bu sıfat-fiil eki ile yapılmış zarf-fiillerin sayısı fazla değildir:

a) -mazıya/-meziye (<-maz-ı-y-a)

Fonksiyon bakımından yazı dilindeki -madan/-meden zarf-fiil ekine benzer. Yapısı oldukça karmaşık gözüküyor. <-ma-ası-y-a şeklindeki bir izah, ekin taşıdığı anlamla uyuşmuyor. Bu durumda -ı/-i ekinin belirtme fonksiyonlu bir ek -belki iyelik eki-, -a/-e ekinin de yaklaşma hâli eki olduğu ihtiyatla söylenebilir. Ek, Güney ve Güneydoğu Anadolu ağızlarında kullanılır.

Görmeziye bir at satın aldım (Gz/ÖAA, 184).

Biz bunu nasıl yapıcık görmemezie (Ht/DS).

b)-mazdan/-mezden (<-maz-dan)

Uzaklaşma hâli eki "-dan/-den" ile genişlemiş bir şekildir. Olumsuz öncelik bildiren zarf-fiiller yapar. Fonksiyon bakımından yazı dilindeki "-madan/-meden önce" kalıbına benzer.

Bu Miktat efendim peygamberimizin dinine girmezden buni severdi (Rz/TG, 186).

6. -mış/-miş

-mış/-miş sıfat-fiil eki ile yapılmış şu zarf-fiil ekini görüyoruz:

-mamış/-memiş (<-ma-mış)

Fonksiyon bakımından "-madan/-meden" ekine benzer. Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz ağızlarında seyrek kullanılan bir şekildir.

Aptes almamış namaz kilunu mi (Rz/TG, 186).

Bân garagola teslim etmamış gidâmam (Gm/TA, 120).

Almamış gelemem (Erzr/EG, 341).

III. İsim-fiil eklerinden genişlemiş ekler:

1. -ış/-iş

Anadolu ağızlarında, fiilden iş isimleri yapan "-ış/-iş" ekinden genişlemiş pek çok zarf-fiil şekli bulunmaktadır. Bu ekler daha çok zaman, bazen de şart ve sebep bildirirler. Bunlar, fonksiyonları bakımından yazı dilindeki "-ı/-maz, -arak, -dığı zaman, -dıkça, -rken" zarf-fiil ek ve kalıplarına benzerler (Eckmann, 1950: s.45-52). Bu eklerle Doğu Anadolu ve kısmen de Doğu Karadeniz ağızları dışında birçok bölgede rastlamak mümkündür.

a) -ışın/-işin (<-ış-ı-n)

Bu ekin yapısı, fonksiyonları ve kullanıldığı alanlar hakkında daha önce yapılmış çeşitli araştırmalar mevcuttur (Bu konu için bkz. Yüce, 1973: s. 50-51). Bir izaha göre ek, "-ış/-iş" fiilden isim yapma eki ile "-n" vasıta ekinden meydana gelmiştir. "-n" ekinin

pekiştirici unsur olarak başka ek ve kelimelerin yapısında da bulunduğu daha önce görmüştük (Bkz. -incan/-incen).

Ek, fonksiyon bakımından "-ince/-ince" ekine benzer.

Beyâ adam parayı alışın çarşıya çıkıveriyor (Kt/TG, 166).

Şinci o tandırlar gaktı, zoba çıhişın (Ky//KGÜ, 90).

b) -ışgın/-ışgin (<-ış-ı-k-ı-n?)

Yapı bakımından izahı zor görünen bir zarf-fiil ekidir. "-gın/-gin" eki, bir isim ekinden sonra geldiği için fiilden isim yapma eki olamaz. Yüce, "-ışgın/-ışgin" ekinin eski şeklini şu veya bu şekilde koruyan bir ek olabileceği veya -ışın/-işin ekinin "-ken" zarf-fiil ekine analogi ile değişmiş olabileceği ihtimallerini ileri sürer (Yüce, 1972: s.1904-196). Ekin -ışkıma/-ışkime şeklinin bulunması şöyle bir izahı akla getirmektedir. <-ış-ı-k-ı-n. Buradaki -k ve -n eki, başka zarf-fiil eklerinde de bulunan pekiştirme ekleri olabilir (Bkz. -incak/-incek, -incan/-incen).

Gúz gelişgin alır içeriye goruh (Nv/ZK, 152).

Dilkiyi kovalayışkın, dilki hopluyo (Ht/NG, 25).

c) -ışkıma/-ışkime (<-ış-ı-k-ı-ma)

Bu ek de, -k ve ma/ma kuvvetlendirme edatı ile genişlemiş bir şekil gibi görünüyor. Fonksiyon bakımından -ışın/-işin ekine benzer.

Silkışkimâ şap çarı'lâ aşın içindän silkildi yirâ- (GBAA/ZK, 68).

ç) -ışkına/-ışkine (<-ış-ı-ken-e)

Ekin yapısındaki "-ken" eki, zarf-fiil ekidir. Bu ek isimlere bağlanamayacağına göre "i-" fiilini düşürdüğü kabul edilebilir. Sondaki "-a/-e" ise, yaklaşma hâli eki veya ona analogi ile ortaya çıkmış bir pekiştirme ekidir (Bkz. -kana/-kene). Fonksiyon bakımından "-rken" ekine benzer.

Şöyle çekiliyin deyişkene gız "hanım gız, baña ben sende bi su rica ederin su vöruhuñ mü? diyo (Çnkr/MR, 63).

Yüce, ekin "-n" ve "-m" ile genişlemiş "-işkenen, -işkenem" şekilleri de olduğunu ifade etmektedir (Yüce 1973: s.46).

d) -ışla/-işle (<-iş-la)

"-la/-le" zarf eki ile genişlemiş bir şekildir (Bkz. -incal/-incel). Fonksiyon bakımından -ışın/-işin ekine benzer.

Gardaşlarını buluşla hoş beşden, yiyip içduhdan sōna hadi an-nemizi alaḥ da gedeh demişle (Ams/HA, 68).

e) -ışlak/-işlek (<-iş-la-k)

"-ışla/-işle" ekinin -k pekiştirme eki ile genişlemiş şeklidir. Fonksiyon bakımından -ışın/-işin ekine benzer.

O üş yolun çatığına gelişlek daşı galdurup bakıyōla (Ams/HA, 68).

f) -ışlaz/-işlez (<-iş-la-z)

"-ışla/-işle" ekinin "-z" pekiştirme eki ile genişlemiş şeklidir (Bkz. -incaz/-incez). Fonksiyon bakımından -ışın/-işin'e benzer.

Eve gelişlez anasınıñ babucunu kız eline almış (Ams/HA, 87).

g) -ışlı/-işli (<-iş-lı)

"-lı/-li" zarf eki ile genişlemiş bir şekildir (Bkz. -incal/-incel). Fonksiyon bakımından yazı dilindeki "-ınca/-ince" ve "-rken" ekine benzer.

Bulamayışlı geri dönmüş (Ams/HA, 87).

Ölan yürüyüşlü topallamış (Ams/HA, 71).

ğ) -ışlık/-işlik (<-iş-lı-k)

"-ışlı/-işli" eki, -k pekiştirme eki ile genişlemiştir (Bkz. -incak/-incek). Fonksiyon bakımından "-r/-maz" kalıbına benzer.

Eteş düşüşlük ev yanıyō (Ams/HA, 72).

Ölan aḡ goça biniiyim derikene hoplayışlık gara goça binmiş (Ams/HA, 69).

h) -ışdağa/-ışdeğe (<-iş deḡi)

Ek, "-incaya/-inceye kadar" anlamlı zarf-fiiller yapmaktadır. Bu anlam, yapısında "kadar" anlamı taşıyan bir unsurun bulunduğunu haber veriyor ki bu da "deḡi<teḡi" edatı olmalıdır.

bileşdeḡe (Ams/HA, 57).

ı) -ışdağan/-ışdeḡen (<-iş deḡin)

"-incaya/-inceye kadar" anlamlı zarf-fiiller yapan bu ek de, "-ış/-iş" eki ile "deḡin<teḡin" edatının birleşmesinden meydana gelmiştir. "deḡin" edatı, "deḡi" edatının genişlemiş şeklidir (Bkz. - incan/-incen).

gelişdeḡen (Ams/HA, 57).

i) -ışdāni/-ışdāni (<-iş deḡin-i)

"-ış/-iş deḡin" kalıbının "-i" pekiştirme eki ile genişlemiş şekli olan bu ek de "-incaya/-inceye kadar" anlamlı zarf-fiiller yapar. (Bkz. -incası/-incesi)

Ben gelişdāni muhāt ol demiş (Tkt/AK, 21).

Sōna ecüçük bekleñ, düḡu yumuşayışdāni (Tkt/AK, 35).

2. -ma/-me

Fiillerden iş isimleri yapan "-ma/-me" eki de bazı ek ve kelimelerle birlikte çeşitli zarf-fiil ekleri meydana getirmiştir:

a) -maca/-mece (<-ma-ca)

-ma/-me eki, eşitlik eki -ca/-ce ile genişlemiştir. Bu ekle ilgili örneklerimizin hepsinde de fiil tabanları olumsuzdur. Deny'nin Karamanlıca metinlerden tesbit ettiği örnekler ise olumlu fiil tabanlarıdır. Biz böyle bir örnek bulamadık. Eckmann'a göre "-maca/-mece" eki, zaman, tarz, gaye, sebep, bağlama bildiren zarf-fiiller yapar (Eckmann, 1953; s.45-52).

Gızın havarı olmamaca şikilni aldım getirdim (DİAT/AC, 35).

Pātşah bilmemece bütün şehrin halḡına mektuf yazdılar (DİAT/AC, 23).

b) -maylan/-meylen (<-ma ile-n)

"ile" edatı ile kurulmuş bir zarf-fiil şeklidir. "ile" edatı, -n eki ile genişlemiştir.

Eckmann'ın Karamanlıca metinlerde kullanıldığını ifade ettiği bu zarf-fiil şekli, sebep, zaman, tarz, bağlama bildiren zarf-fiiller yapar (Eckmann, 1958: 77-83).

Sepet yapmaynan geçinüdü (AAT/AC).

3. -mak/-mek

Fiillerden hareket isimleri yapan -mak/-mek ekinin meydana getirdiği zarf-fiil şekilleri şunlardır:

a) -makda/-mekde (<-mak-da)

Bulunma hâli eki ile genişlemiş bir ektir. Zaman ve tarz bildiren zarf-fiiller yapar. Az kullanılır.

Mali otarmakta bakmış ki bir keçi bağıyor (Rz/TG, 188).

b) -makdaysa/-mekdeyse (<-mak-da ise)

Bulunma hâli eki ve "ise" kelimesi ile genişlemiş bir ektir. Zaman ve tarz bildiren zarf-fiiller yapar. Az kullanılır.

Köpeg gelmekdēyse oynattılar (GDİAT/AC).

Varmahdēyse üzün eviniñ penceresinnen bahdı (GDİAT/AC, 204).

IV. Arkaik yapı veya anlam özelliği taşıyan ekler:

1. -a/-e

Bugün yazı dilinde sadece tekrarlar ve birleşik fiillerde kullanılan bu ek, Anadolu ağızlarında müstakil bir zarf-fiil eki olarak eski tarz, bağlama fonksiyonunu devam ettirir (Tekin, 1968: s.180).

Gura evlendüresiñiz (Sv/BP, 149).

Kāda baka bir şeyle söyleyversün (AAT/AC, 14).

2. -ı/-i/-u/-ü

Bugün yazı dilinde sadece birleşik fiillerin yapısında gördüğümüz bu ek, özellikle Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu ağızlarında müstakil bir zarf-fiil eki olarak eski tarz ve bağlama fonksiyonu ile kullanılır (Tekin, 1968: 181, Tietze, 1992: s.69-74).

Ben de beragu gideyim (Rz/TG, 87).

Ordan alı harcarsın (KDİAT/AC, 176).

Bütünini sel götürü denize doldurdi (AİAD/AC).

Ek, Güneybatı, Güney, Orta ve Batı Karadeniz ağızlarında yazı dilinden farklı olarak tekrarlar da kullanılır. Bu ekle yapılan tekrarlar fiiller daima birden fazla hecelidir. Vurgunun son hecede bulunmayışı, -a/-e>-ı/-i değişmesi ihtimalini de akla getirmektedir.

Bir ah goçnan gara goç vuruşu vuruşu geliyor (OAAD/AC, 48).

Çırpını çırpını yare gidek atım (OAAD/AC, 163).

3. -ıcak/-icek (<-ı-ca-k?)

Eski Anadolu Türkçesinin bu zarf-fiil eki (Timurtaş, 1981: s. 139), bugün bazı ağızlarda yaşamaktadır. Fonksiyon bakımından "-ınca/-ince" ekine benzer. Yapısındaki "-ca/-ce", eşitlik eki; "-k, pekiştirme ekidir. "-ı/-i" eki ise "-ınca/-ince" ekinin yapısındaki "-ı/-i" ile aynı ek olmalıdır (<-gu sıfat-fiil eki?) (Ekin yapısı hakkında bkz. Yüce, 1973: s.29-32).

O da bulamayıcak gızın aldı gāşdı (GBAA/ZK, 45).

Beş yüz lire gelmeyicek ben de seni orda gelin etmen (GBAA/ZK, 45).

4. -dı/-di

"-ıp/-ip" eki gibi tarz ve bağlama bildiren zarf-fiiller yapar. Şekil olarak görülen geçmiş zaman eki "-dı/-di" ye benzerlik gösteriyorsa da, örneklerinin Orhun Türkçesinden itibaren diğer yazı dillerinde de bulunması, ekin eski bir zarf-fiil eki olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Nitekim "-matı/-meti" zarf-fiil ekinin yapısındaki "-tı/-ti" eki de aynı ektir (Karahana, 1990: s.335-341). Bu ek bugün sadece Doğu Karadeniz ve kısmen de Doğu Anadolu ağızlarında yaşamaktadır.

Vurdi ayunun gözlerini çıkardile (Tr/OG, 20).

Çekdi aldun oni, birakti gittiniz oni (Rz/TG, 187).

Bahar ki bi oğlan oldi anasının memesini yer (Mş/KF, 16).

5. -sa/-se

Zaman ve şart bildiren zarf-fiiller yapar. Bugün bir kip eki olarak değerlendirilmesine rağmen fonksiyon bakımından diğer zarf-fiil eklerinden farksızdır. Ek, Eski Türkçede de zarf-fiil eki olarak kullanılmıştır (Tekin, 1968: s.185).

Bi gelinim var, sabah olise bezeni ahşam olise söküli (Tn/SK, 62).

Bi de ortalık ışısa baksa arkasından gelen Kelolan (Ank/HK, 4).

"-sa/-se" ekinin zaman bildiren "-dıysa/-diyse" şekli de yazı dilinde kullanılmaz. Bu şekil, yazı dilindeki "-ınca/-ince, -dikça/-dikçe" ekinin yerini tutmaktadır.

Sorduysa ıhdıyardan, ıhdıyar dedi ki... (GDİAT/AC, 218).

Çarpışdıysa çember daralmış (AAT/AC, 4).

V. Diğer zarf-fiil ekleri:

Bu grupta, yapıları hakkında hüküm veremediğimiz bazı zarf-fiil şekilleri yer almaktadır:

1. -ık/-ik

Bu ek, "-ıp/-ip" gibi tarz ve bağlama bildiren zarf-fiiller yapar. Bazı birleşik fiillerle Güneybatı Anadolu ağızlarında kullanılan "-ik gelir" şimdiki zaman kalıbının yapısında da yer alır (Demir: 1992). Ekin aslında -ıp/-ip eki olduğu ve benzeşme ile ses yapısını değiştirdiği görüşü yaygındır (Yüce: 1973, s.22, Demir: 1992). -ıp/-ip ekinin Güneybatı Anadolu ağızlarında "gel-" fiili ile çok kullanılması, benzeşme ile ortaya çıkan bir p>k değişmesini akla getirmektedir. Ancak bu ekin Güney ve Orta Anadolu'da başka fiillerle de kullanıldığını görmekteyiz. Bu fiillerin hepsinin "g" ünsüzü ile başlamaması, p>k değişmesine sebep olabilecek bir benzeşme ihtimalini zayıflatmaktadır.

Birin daha alık geliyor (GBAA/ZK, 99).

Kim soyuk alabilir bunu (Ht/DS, 54).

Gezik dolaşdım (Krş/KKA, 18).

Ālayıh durdu (Krş/KKA, 18).

2. -ısrak/-isirek

Zaman bildiren zarf-fiiller yapan bu ekin fazla örneği yoktur. Yapısındaki "-sıra/-sire" eki, "sıra" kelimesi ile ilgili olabilir. -k ise birçok ekin yapısında gördüğümüz pekiştirme ekidir. -ı/-i eki için hüküm vermek oldukça zor görünüyor. "-ınca/-ince, ıcak/-icek" eklerinde de menşei tartışmalı olan bir "-ı/-i ekinin bulunduğunu biliyoruz (Bkz. -ınca/-ince, -ıcak/-icek). Ekin başka örnekleri tesbit edildikten sonra "<-gu sıra-k, <-ı sıra-k ve <-gu-sı-rak" şeklindeki çeşitli etimolojik izahlar üzerinde düşünülmelidir.

Öldürüsüre döniüp geliyor (Ng/SA, 10).

3. -ınsır/-insir

Zaman bildiren zarf-fiiller yapar. Aynı ekin "-ınsırak/-insirek" şeklinin etimolojik izahını Yüce şöyle yapıyor: <-ın-sıra-ok (Yüce 1972: s.196). "-ınsır/-insir" ekinin fonksiyonu, yapısında bir "sıra" zaman isminin olabileceğini düşündürüyor. Ancak ses yapısı birbirine benzeyen "-ınsır, -ınsırak, -ınca, -ışın, -ışgın, -ınşı" gibi ekler arasında meydana gelebilecek bir analogi hadisesi de gözden uzak tutulmamalıdır.

Ayunun her yanını ataş sarıvrınsır... (Kn/SD, 50).

Bir ısbat bulunmayınsır Āmad çavuş bir suç altına gedmeyoru (Kn/SD, 59).

4. -ınşı/-inşi

Ek, "-ınca/-ince, -rken" şekilleri gibi zaman bildiren zarf-fiiller yapar. Yapısı hakkında şöyle düşünüyorum: Ya "-ışın/-işin" ekinde bir metatez olmuştur, ya da "-ışın/-işin" ve "-ınca/-ince" eklerine analogi vardır. Ekin kullanıldığı bölgelerde -ışın/-işin eki de yaygındır.

Biras sōra gidinşi bi daha vurıya buna Kelolan (KDİAT/AC, 37).

"-ınşı/-inşi" ekinin -k ile genişlemiş "-ınşık/-inşik" şekli de vardır.

Çocū getirünşik, deynē elime verdi (Gr/AŞ, 31).

KAYNAKLAR

- Tahsin BANGUOĞLU, "Türkçede Benzerlik Sıfatları", *TDAY-Belleten* (1957), s.13-27.
- Sema BARUTÇU, "Eski Türkçe "kaltı" ve "nelük" Kelimeleri Üzerine", *Türkoloji Dergisi* (1992), C.X, s.71-76.
- Bernt BRENDAMOEN, "Trabzon Çepni Ağzı ve Tepegöz Hikâyesinin Bir Çepni Varyantı", *Trabzon Kültür-Sanat Yıllığı* (88-89), İst. 1989, s.13-22.
- Sadettin BULUÇ, "Kerkük Hoyrat ve Mânilerinde Ağız Özellikleri", *XI. Türk Dili Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler* (1966), s.109-118.
- Nurettin DEMİR, "Güneybatı Anadolu Ağızlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Eki", *Uluslararası Türk Dili Kongresi* (1992), (Tebliğ) Ankara.
- Nurettin DEMİR, "Zur Verwendung der Hilfsverbindung -ip dur -inAnatolischen Dialect", *Vortrag: PIAC 33 rd meeting*, 24-29 Junc 1990, Budapeşte.
- Jean DENY, *Türk Dili Grameri*, Çev. A. Ulvi Elöve, M.E.B. Basımevi, İst. 1953.
- Janos ECKMANN, "Einige gerundiale Konsruktionen im Karamanischen" *Jean Deny Armağanı* (1958), Türk Dil Kurumu Yayınları, s.77-84.
- Janos ECKMANN, "Karamanlı Türkçesinde -maca ekli fiil şekli", *TDAY-Belleten* (1953), s.45-48.
- Janos ECKMANN, "Karamanlca -işin'li Gerundium Hakkında" *T.D.-Belleten* (1950), s.45-52.
- Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lügat-it-Türkiyye*, Haz. B. Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, İst. 1945.
- Leylâ KARAHAHAN, "Görülen Geçmiş Zaman Eki "-dı/-di'nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonuna Dair", *Türk Kültürü Araştırmaları* (1990), Prof. Dr. Muharrem Ergin'e Armağan, s.335-341.
- Zeynep KORKMAZ, "Türkçeden Zarf-fiil Eki ile -pan/-pen Eki ve Türemeleri", *TDAY-Belleten* (1984), s.155-165.
- Zeynep KORKMAZ, "Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine", *TDAY-Belleten* (1960), s.173-180.
- Zeynep KORKMAZ, "Türkçedeki -arak/-erek Zarf-fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine", *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ank. 1966, s.331-335.
- Zeynep KORKMAZ, "Türkçede ok/ök Kuvvetlendirme Edatı Üzerine", *TDAY-Belleten* (1961), s.13-19.
- Zeynep KORKMAZ, "Türk Dilinde -ça Eki ve Bu ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", *DTCF Dergisi* (1960), CXVII, Sayı:2-4, s.275-358.
- Zeynep KORKMAZ, "Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Oyları", *DTCF Yayınları*, Ank. 1969.

- Zeynep KORKMAZ, "Türkiye Türkçesindeki -madan/-meden<-madın-medin Zarf-fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine", *Türkoloji Dergisi* (1965), s.259-269.
- Müeyyessiret-ül-Ulûm, (Yayınlayan: B. Atalay) Türk Dil Kurumu Yayınları, İst. 1946.
- Talât TEKİN, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington, 1968.
- Andreas TIETZE, "The Old Ottoman Gerund in -u/-ü Expressing Purpose", *Türk Dilleri Araştırmaları*, (1992), s.69-74.
- Faruk K. TİMURTAŞ, *Eski Türkiye Türkçesi*, İst. Üniv. Yayınları, İst. 1981.
- Nuri YÜCE, Einige auffallige Gerundialformen im Türkischen, *Ural-Altische Jahrbücher* (1972), Band 44, s.194-199.
- Nuri YÜCE, *Gerundien im Türkischen, Eine morphologische und syntaktische Untersuchung*, Mainz, 1973.
- Hamza ZÜLFİKAR, "Doğu Anadolu Ağızlarında Zaman Kavramı Taşıyan -ıp/-if Eki", *Türkoloji Dergisi* (1992), C.X., s.13-20.
- ÖRNEKLER İÇİN BAŞVURULAN ESERLER:**
- AAT/AC, Ahmet CAFEROĞLU, *Anadolu Ağızlarından Toplamalar*, Bühraneddin Basımevi, İst., 1943.
- ADÜM/AC, Ahmet Caferoğlu, *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme*, Burhaneddin Matbaası, İst., 1940.
- AIAD/AC, *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler*, İst. Üniv. Yayınları, İst., 1951.
- Ams/YA, Yusuf AVCI, *Amasya Aydınca Ağzı*, Cumhuriyet Üniv. (Yüksek Lisans Tezi) Sivas, 1988.
- Bo/TH, Tooru HAYASHİ, *A Turkish Dialect in North-Western Anatolia Bolu Dialect Materials*, Institute for the Study of Languages and Cultures of Asid and Africa, Tokyo, 1988.
- Bt/HZ, Hamza ZÜLFİKAR, "Bitlis'te Derlenmiş Atasözleri, Deyimler, Alkış, Karşı ve Bilmeceler", *Türkoloji Dergisi* (1968), C.III/I, s.65-105.
- Çnkr/İY, İlyas YAĞCI, *Devrez Vadisi Ağzı*, Gazi Üniv. (Yüksek Lisans Tezi) Ank. 1986.
- Çnkr/MK, Mehmet KİREMİT, *Yapraklı İlçesi Ağzı*, Gazi Üniv. (Yüksek Lisans Tezi), Ank. 1986.
- DIAT/AC, Ahmet CAFEROĞLU, *Doğu illerimiz Ağızlarından Toplamalar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İst., 1942.
- Erzr/EG, Efrasiyap GEMALMAZ, *Erzurum İli Ağızları*, Atatürk Üniv. Yayınları, Erzurum, 1978.
- GBAA/ZK, Zeynep KORKMAZ, *Güney Batı Anadolu Ağızları*, DTCF, Yayınları, Ank., 1956.

GDİAT/AC, Ahmet CAFEROĞLU, *Güney Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, Burhaneddin Erenler Matbaası, İst., 1945.

Gm/TA, Turgut ACAR, *Gümüşhane Ağzı* (Doçentlik Tezi), Erzurum

Gz/ÖAA, Ömer Asım AKSOY, *Gaziantep Ağzı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İst., 1945.

KDİAT/AC, Ahmet CAFEROĞLU, *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, Burhaneddin Matbaası, İst., 1949.

Kh/AA, Ali AKBAŞ, *Yapalak-Ekinözü Ağzı*, Hacettepe Üniv. (Yüksek Lisans Tezi), Ank., 1985.

Krs/ABE, Ahmet B. ERCİLASUN, *Kars İli Ağızları*, Gazi Üniv. Yayınları, Ank., 1983.

Ky/KGÜ, Kamile GÜNER ÜNAL, *Develi Ağzı*, Gazi Üniv. (Yüksek Lisans Tezi), Ank., 1987.

Kı/TG, Tuncer GÜLENSOY, *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ank., 1988.

Nv/ZK, Zeynep KORKMAZ, *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, DTCF Yayınları, Ank., 1977 (2. Baskı).

OAAD/AC, Ahmet CAFEROĞLU, *Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İst., 1948.

Rz/TG, Turgut GÜNAY, *Rize İli Ağızları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ank., 1978.

Sv/BP, Burhan PAÇACIOĞLU, *Sivas İlbeyli Ağzı*, Gazi Üniv. (Yüksek Lisans Tezi), Ank., 1987..

ÖRNEKLERİN BİR KISMI DA ŞU LİSANS TEZLERİNDEN ALINMIŞTIR:

Adil Arıkan, *Kozan Ağzı* (Adn/AA), Şaziye Doğan, *Kozan Ağzı* (Adn/ŞD), Ahmet Yılmaz, *Adana ve Yöresinde Türkmen ve Yörük Ağızları* (Adn/AY), Hikmet Aksoy, *Gümüşhacıköy Ağzı* (Ams/HA), Hüseyin Kılıç, *Beypazarı Ağzı* (Ank/HK), Meral Daldal, *Ankara Ağzı* (Ank/MD), Ayşe Baharlı, *Antalya Ağzı* (Ant/AB), Mehmet Balcı, *Antalya Yöresi Ağızları* (Ant/MB), İrfan Kocakâhya, *Antalya İli, Kaş ve Yöresi Ağzı* (Ant/İK), Tüzün Ünsal, *Bilecik Ağzı* (Bil/TÜ), İrfan Özkan, *İnönü Ağzı* (Bil/İÖ), Sema Güresin, *Bolu Ağzı* (Bo/SG), Mehmet Özkaynak, *Ürkütü (Burdur) Ağzı* (Brd/MÖ), Sevgi Kulja, *Bursa Ağzı* (Brs/SK), Mübeccel Subaşı, *Çankırı Ağzı* (Çnkı/MS), Ayten Aşan, *Eskişehir Ağzı* (ES/AA), Fevzi Tekin, *Tirebolu Ağzı* (Gr/FT), Aysel Şimşek, *Bozatepe (Bulancağ) Köyü Ağzı* (Gr/AS), Deniz Sarraç, *Karayılan Beldesi (İskenderun) Ağzı* (Hu/DS), Nesli Gündüz, *Hatay İli Kışlak Bucağı Ağzı* (Hu/NG), Sefa Ogan, *Isparta Vilayeti Şarkıkaraağaç Ağzı* (Isp/SO), Ayfer Açıkgöz, *Yalvaç Ağzı* (Isp/AA), Halit Turhan Anamurlu, *Anamur Ağzı* (İç/HTA), Ahmet Çakır, *Menemen Ağzı* (İzmi/AC), Alev Bülbül, *Kayseri Ağzı* (Ky/AB), F. Kaya Caner, *Felahiye Ağzı* (Ky/FKC), Kemal Kamanlı Ateş, *Kaman Ağzı* (Krs/KKA), Muharrem Anasız, *Mucur Ağzı* (Krs/MA), Perihan Kutlamış, *Kırşehir Ağzı* (Krs/PK), Mehmet Yüce, *Bozkır ve Yöresi Ağzı* (Kn/MY), Süheyla Deniz, *Konya-Hadim Dolhanlar Köyü Ağzı* (Kn/SD), Kadrettin Fırıncıoğlu, *Muş Ağzı* (Ms/KF), Salih Deveci, *Hacıbektaş Köyü Ağzı* (Kn/SD), Kadrettin Fırıncıoğlu, *Muş Ağzı* (Ms/KF), Salih Deveci, *Hacıbektaş Köyü Ağzı* (Kn/SD), Şerafettin Akarkan, *Niğde Çamardı ve Havalisi Yörük Ağızları* (Nğ/ŞA), Gülsün Kınık, *Lâdik Ağzı* (Sm/GK), Esmâ Birer, *Bafra Ağzı Üzerine Bir Dil İncelemesi* (Sm/EB), Abdullah Kocaman, *Zile Ağzı* (Tkt/AK), Mehmet Zeytin, *Şalpaazarı Ağzı* (Tr/MZ), Orhan Ayhan, *Tunceli Ağzı* (Tn/OA), Sevinç Karakuş, *Hozat (Merkez/Tunceli) Ağzı* (Tn/SK).

KAYSERİ'DE BULUNAN BİR "DÎVÂN-I HİKMET" BASMASI AHMED YESEVÎ'NİN YAYINLANMAMIŞ HİKMETLERİ

Yrd. Doç. Dr. Metin KARAÖRS*

İslâmiyet'in Türkler arasında yayılıp yerleşmesinde çok önemli bir yeri olan, söylediği hikmetler ve yetiştirdiği Yesevî dervişleri ile kendisinden sonra da bir ekol halinde Türkler'in "Kök-Tanrı" dinlerinden İslâm'ın "*Tek Tanrı ve Cihâd*" anlayışına yönelmelerinde üstün bir rehber rolü bulunan, "*Pîr-i Türkistan*" nâmıyla da şöhrret kazanmış ve Türk milletinin en büyük kültür müstereklerinden biri hâline gelmiş bulunan "*Hoca Ahmed Yesevî*"nin hikmetlerinin içinde yer aldığı "*Dîvân-ı Hikmet*"in eldeki yazma nüshalarının en eskisi XVI. veya XVII. asra kadar inebilmektedir'. *Dîvân-ı Hikmet*'in mürettep bir divân olmadığı ve *Ahmed Yesevî*'nin bütün hikmetlerini kapsamadığı, ayrıca çeşitli bölgelerde değişik şahıslar tarafından yazıya geçirilip meydana getirilmiş bir hikmetler mecmuası olduğu da bilinmektedir.

"*Ahmed Yesevî*'ye ait oldukları kabul edilebilecek hikmetlerin bir araya getirilip farklılıklar belirtilmek suretiyle yayınlanması *Ahmed-i Yesevî* hakkında olduğu kadar, onunla başlayan dinî-tasavvufî halk edebiyatımız hakkında da faydalı bilgiler verecek ve kültür hayatımıza ışık tutacak"² olduğundan *Ahmed Yesevî*'nin hikmetlerinden oluşan bir basma nüshayı bu tebliğimizde tanıtmak istiyoruz.

-İ-

Hikmetler mecmuası karakterinde olan bir *Dîvân-ı Hikmet* basma nüshası Kayseri'de "*Râşid Efendi Kütüphanesi*"nde bulunmak-

* Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Kayseri/TÜRKİYE
1. Prof. Dr. Kemal ERASLAN, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, Ankara 1991, s.40-41.
2. Prof. Dr. Kemal ERASLAN, a.g.e. s.VI.